
Rozhovor

Filosofie nás musí naučit kritičnosti zejména vůči nám samým

Rozhovor s Ladislavem Hejdánkem¹

Ladislav Hejdánek se 10. května letošního roku dožil devadesáti let. K tomuto jubileu přinášíme rozhovor vytvořený na základě setkání se studenty, které se odehrálo 3. června 2006 v Praze na gymnáziu Na Zatlance. Pro mladé publikum se nehodilo téma úzce odborné a debata rychle zaměřila do společenských souvislostí. Podle účastníků setkání bylo tehdejší vyznění až nepřijatelně apokalyptické, dnešního čtenáře už závěr rozhovoru překvapí o poznání méně – i to svědčí o proměnách doby, které v posledním desetiletí zažíváme. Rozpadání Evropy a varovné paralely s úpadkem antického Říma, pokleslé pojetí demokracie jako možnosti hlasovat i o tom, o čem se hlasovat nemá, či hrozba světové války. Ale vedle toho trvalá úloha filosofie jakožto poslední pojistky, aby se člověk vyvaroval hlouposti v myšlení, zejména v tom vlastním... Plné znění Hejdánkova vystoupení, stejně jako stovky dalších textů, najdete na internetových stránkách Archivu Ladislava Hejdánka: www.hejdanek.eu.

* * *

Metody, jimiž lze člověka nejlépe ohlupovat – to je téma, které se pro dnešek dost hodí. Pro Vás jako filosofa z toho ale plyne otázka opačně mířená. Je filosofie tím, co brání člověka před hloupostí a před ohlupováním?

Ladislav Hejdánek (L.H.): Ta otázka je mimořádně důležitá a má široké souvislosti, které si musíme nejdřív trochu objasnit. To, čemu Marx říkal „opium lidu“, nebylo původně záležitostí náboženství, ale mýtu. Byl to mýtus, který

¹ Redakce upřímně děkuje profesorovi Ladislavu Hejdánkovi za vše, čím Filosofickému časopisu osvědčil svou přízeň. K významnému životnímu jubileu mu přeje pevné zdraví a i nadále mnoho tvůrčích sil. – Redakce děkuje také kolegům Janu Hronovi a Václavu Tollarovi za významnou pomoc při přípravě tohoto textu. Pozn. red.

na sebe později v dějinách bral jednou podobu náboženství, podruhé ideologií, které se prosazovaly a prosazují zejména v politické oblasti, ale nejen tam. *Mythos*, svět mýtu, to není jen svět vytvořený jistým typem řeči, narativitou. Je to především svět, ve kterém lidé žijí. Možnost porozumění této myšlence otevřel německý biolog von Uexküll svým pojmem *Umwelt*. Ukazoval, že živočichové nežijí ve světě, jak my jej vidíme, nýbrž ve svém vlastním, osvojeném světě. Tohle zaujalo Husserla, i u nás napsal Patočka recenzi jedné knížky von Uexküllova žáka Petersena. Petersen se v ní pokusil čtenáře srozumitelně, ale dosti přesně uvést do von Uexküllovy koncepce. Petersen použil namísto pojmu *Umwelt* termín *Eigenwelt*. To je velice pěkné, protože to *Eigen-* poukazuje na to „vlastní“: učinit něco vlastním, přivlastnit si to. *Eigenwelt* je svět, který si nějaká živá bytost přivlastní.

Přivlastněný svět. Patočka pro to dokonce našel nový výraz. Já jsem přesvědčen, že ho vynalezl, protože se ve starší češtině nevyskytuje. „Osvětí“. To slovo je dnes už zabydlené, ale ještě za mého mládí nikdo nevěděl, co znamená. Patočka prostě *Eigenwelt* přeložil velmi šťastně jako osvětí, osvojený svět (nejprve dokonce jako „obsvětí“).

Tahle věc se zřejmě netýká jen živočichů, ale všech živých bytostí vůbec.

L.H.: Ano – a týká se speciálně také člověka. I pro nás je přece něco jiného, když se díváme na svět tak, jak jsme se to naučili ve škole, to jest jako na hromadu různých věcí, a když naopak uvažujeme o světě, v jakém doopravdy žijeme. To je velký rozdíl. A mýtus, o kterém jsme mluvili před chvílí, je pak vlastně způsob, jak se zažívá život, svět, věci, události a tak dál. Ani archaický člověk nežil v takovém světě, jaký bychom dnes popsali my a jak jej popisují vědci, když líčí, jak se třeba někdy v době bronzové pracovalo s kovem. Vědci z nálezů nějakých bronzových náhrdelníků nebo nádob konstruují, co a jak ti lidé dělali. Hlavním problémem je ale porozumět tomu, v jakém osvětí ti lidé žili. A to osvětí má být něco, co musí být otevřeno a čemu se na druhé straně musí otevřít každý. Každý člověk se musí otevřít tomu, co mu druhí říkají, poněvadž jak mu to říkají, tak on pak vidí svůj svět – přes tuto narativitu.

V mýtu je tedy třeba vidět víc, než co se o něm obvykle říká a co nám vtisklo Řecko, to jest že *mythos* je jen povídání. Podobně jako *logos*, to je taky povídání. Přičemž filosofové rozlišili, že *mythos* je povídání pokleslé, žvanivé, které vypráví o bozích a podobných hloupostech, zatímco naopak *logos* – to je povídání, které ví přesně, co to je trojúhelník a co to je *arché*. První filosofové si tedy uvědomili, že neříkají jen jiné povídání než to dosavadní, ale že v *logu* jde o něco docela nového. Mýtus byl nicméně i nadále důležitý. Doklady toho najdete třeba v Platónových dialozích.

Což ukazuje, že tehdejší filosofové mýtus jen neodmítali, ale dovedli se jím také inspirovat.

L.H.: V Platónově *Symposiu* dokonce najdete vyprávění o tom, že to byla Diotima, jakási kněžka, „žena znalá božských věcí“, která samotného Sókrata uvedla do filosofie. Diotima vypráví o Erótovi: či je syn, odkud pochází, že jeho původ není nic moc. Erós má také podle Diotimy velké ambice, ale vlastně jich nikdy není schopen dosáhnout: nade všechno miluje všechno krásné, ale sám krásný není, krásu jenom miluje, ale sám ji nemá. Ale pak Diotima řekne: Mezi krásnými věcmi je přece nejkrásnější moudrost. Erós je tedy první filosof. Samozřejmě, říká to kněžka spjatá s mýtem. „První filosof“ pro ni proto neznamená historicky nejstarší filosof, ale pravzor vši lásky k moudrosti. Erós miluje moudrost, ale nemá ji, a proto je prvním filosofem, tedy prototypem filosofa. (To až v Římě a potom v renesanci udělali z Eróta Cupida, že. Takového toho malého, nezvedeného, nedostatečného hošíka, co má křídélka a střílí bábrlatama.) Tohle všechno tam Diotima říká, přestože si sama filosofii plete se sofistickou. Protože o kousek dál to, co řekla o filosofii, shodí, když řekne, že Erós umí všechno obracet vzhůru nohama, dokazovat pro i proti a že je skvělý sofista. Čili Platón si dal záležet na tom, aby ukázal, že Diotima nemá ani páru o tom, co je to filosofie. A přesto taková divná ženská, kněžka, může do filosofie uvádět. Tohle je platónská koncepce, po mém soudu neobyčejně pozoruhodná. Mimochodem, to jsem vždycky říkával studentům na teologické fakultě: i na teologii se můžete z filosofie něčemu přiučit...

Tradičně se sofistika pokládá za jistou perverzi té „pravé“ filosofie. Není ale dnešní doba spíš důkazem životaschopnosti sofistiky?

L.H.: Vy tu zjevně narážíte na to, že už delší dobu – a zejména v naší současnosti, kdy se prosazuje takzvané postmoderní myšlení – jsou sofisté velmi často obhajováni. I v Řecku byli sofisté nesmírně chytří a bylo možno se od nich leccemu naučit. A Sókratés se na mnoha místech Platónových dialogů zpočátku opravdu tváří tak, jako by o to stál. Předstírá – a to je známá Sókratova ironie –, že je úplný prostáček, že nic neví a že by se strašně moc chtěl od sofisty něco dozvědět nebo se alespoň, „od tebe, ty moudrý muži“, něčemu přiučit. A potom jednoho sofistu po druhém ničí svými otázkami.

Jaký je tedy rozdíl mezi filosofií a sofistickou?

L.H.: Při pohledu zvnějšku vlastně mezi filosofií a sofistickou rozdíl není. Genialita je možná stejně tak u sofisty jako u filosofa. Pro Platóna sofistika neznamená nic druhořadého. Rozhodující je něco jiného. Jeden sofista se

například chlubí, že naučí kohokoliv řečnit za peníze. Tohle vkládá Platón Sókratovi do úst velmi často, to přesvědčení, že sofistika je určitý kšeft. Byli to skutečně sofisté, kdo objížděli větší řecká města: někdo je pokaždé pozval a oni tam pak pořádali přednášky, za které si nechávali platit. Posluchači si jejich vystoupení zapisovali a pak si zápisky půjčovali nebo si je vykládali. Lidé měli tehdy vynikající paměť. Knih bylo málo, lidé ještě nebyli tolik zkažení povrchností.

Je tedy každý filosof, který si nechává platit za svou práci, sofista?

L.H.: Správně by si měl každý filosof, který pracuje na fakultě nebo v ústavu, klást otázku, jestli není sofista, když ho za to platí. I v naší nedávné minulosti se tím filosofové sofisticky skutečně stávali. Jenom se jim neříkalo sofisté, ale marxisté. Byli placeni za to, že vykládali marxismus tak, jak se má. Když to někdo nedělal, tak ho přestali platit a vyrazili ho. Už proto, že si filosof nechává platit za to, co dělá, si musí všelijak vymýšlet, kde by koho štípl, kousnul, nakopl. Filosof má být tak trošku enfant terrible, aby dokázal, že je filosof. I tady je ovšem přítomen určitý kompromis se skutečností. Nějak se ten filosof živit musí. Vlastně je to možné jedině tak, že nějaký sponzor, v našem případě stát, filosofa platí. Ale má být přítom velmi citlivý, nemá říkat filosofovi, co má učit, co má psát. Tomu se říká akademická svoboda. Je v tom jistá záruka, že se z filosofa nestane sofista jen proto, že ho platí. Není v tom ale záruka, že se nestane sofistou z jiných důvodů.

Co dalšího tedy odlišuje filosofa od sofistů?

L.H.: Problém je, že žádná doba se neobejde bez rozlišování různých forem myšlení. Někdy nemusíte nic říkat a stejně můžete být vedle už jenom tím, co a jak si myslíte. Nejhorší je mýlit se v myšlení. Říkat omyly nebo chyby můžete vždycky také tak, že někoho podvádíte, ale sami víte, jak je to správně. Ale když to vadně i myslíte, tak to je mnohem horší. Vadně to bohužel myslíte vy sami. Z toho není východiska. Lhář ví, že vás chce obelhat. Ale když své lži sám uvěří, není to lhář, ale jenom vůl. Proti němu je lhář chytřejší. A proto jsou sofisté inteligentnější – protože oni musí něco umět, musí něčemu rozumět. Musí umět zblbnout chytré lidi. A to zblbnout tak, aby nevěděli, že jsou teď vlastně také blbí. Tohle je strašně důležitá věc.

Filosof se pozná také podle toho, že vám vždycky ukazuje, jak máte kontrolovat nejen jeho, ale zejména sami sebe. Filosof vás má učit mít pochybnosti o tom, co děláte nebo co si myslíte, má učit reflexi. To znamená, že uděláte několik myšlenkových kroků, zastavíte se a znova si je sami před sebou předvedete. Zkontrolujete, co jste to vlastně udělali, když jste podnikli určitý my-

šlenkový krok. Pokud vás tohle filosof nenaučí, tak ať je sebechytřejší, ať vypadá sebelépe a dostává třeba i ceny, tak to není filosof, nýbrž sofista. Filosof vás musí naučit kritičnosti zejména vůči vám samým. Tohle odlišuje všechny formy zblbnutí od odpovědného a důsledného přemýšlení o věcech – „jak by ty věci byly“, jak se říká v Bibli. To odlišuje filosofii od sofistiky.

Filosofie nemá v ruce kritérium, kterým poměří každou hloupost a řekne, jak je velká, ale když vám někdo řekne, že to a to je naprosto a skálopevně pravdivé, tak si můžete být jisti, že to je nějak vadné. Filosof vás musí zároveň naučit zaujmout takové stanovisko, které vám dovolí, abyste to mohli přezkoumat – a snad dokonce ukáže, jak. A když vás to někdo nenaučí, nebo vás dokonce naučí, jak svoje stanovisko nepřezkoumávat, tak je to špatně. Protože nakonec i ten nejlepší filosof, který nade vše miluje pravdu nebo moudrost, se může mýlit. Nic nemůžete brát jako hotovou věc.

Je ve schopnosti reflexe rozdíl mezi filosofií a vědou? Má v tom věda blíž spíš k filosofii, nebo k sofistice?

L.H.: Vědci se tváří, že věci prostě znají. Když nevystudujete řádně nějaký obor, tak vás mezi sebe nepustí, neuznají vás, pokud v základních věcech nemyslíte přesně tak jako oni. To prostě musíte ovládnout a přijmout. Tisíckrát ti lepší z nich můžou říkat, že věda se vyvíjí; stejně pak musíte držet to, co vás učí na fakultě. Dokazovat kantorovi na střední škole, že se něco může vypočítat jinak, a dokonce jednodušším způsobem, když on to nezná – tak to prostě nedoštudujete. Jenom výjimečný kantor je schopen si nechat od žáka říci, že udělal na tabuli chybu. Škola je od toho, aby vás naučila základním věcem, ale nesmíte to nikdy brát tak docela vážně. To, co vám učitel říká, říká proto, že se to naučil před deseti patnácti lety na vysokých školách. Pokud nesleduje odbornou literaturu, tak neví, co platí dnes. Žádný vědec neví, co ve vědě všechno platí, každý to ví jenom ve svém úzce vymezeném oboru. To jsou takoví ti specialisté, je jich třeba pět dvanáct na celém světě.

Když byl Einstein celosvětově proslulý, dostal Nobelovu cenu. Dostal ji ale za něco jiného než za teorii relativity. Odborníci v porotě si prostě nedovolili dát mu cenu za něco, co by se mohlo ukázat jako nesmysl. Tak mu ji raději dali za něco potvrzeného. Taková situace panuje ve vědě, pokud jde o vrcholné ceny. Nejkrásnější na tom ale je, že první publikovaná Einsteinova práce již pojednávala o myšlence kvant. Jenom tomu tak tehdy neříkal a nedomyslel to. Einstein vlastně sám nevěděl, co udělal, a opustil to. Když pak přišli fyzici s kvantovou teorií, byl ostře proti. Do smrti se s tím nesmířil, ačkoli to – nevěda o tom – sám vynalezl. To je vskutku poučné.

Vy asi vědce rád provokujete...

L.H.: Když jsem byl v roce 1993 v Berlíně, účastnil jsem se jedné diskuse s vědci. Byli tam jednak takzvaní chaotici, kteří se zabývají otázkou samoorganizace chaosu. A pak tam byli nějací biologové, kteří – nevím proč – na mě byli docela hodní. Byl jsem mezi nimi jediný filosof. Chaotici mě dráždili a já jsem zase dráždil je. Říkal jsem jim, že vycházejí z předpokladů, které nemají ničím doložené. Zajímalo je, které myslím. „Například,“ řekl jsem, „počítáte jako se samozřejmostí s tím, že všechny atomy vodíku jsou naprosto stejné.“ Oni se strašně zlobili: „Vždyť to je přece evidentní, všechno to vychází.“ Přesvědčit je, že to je nesmysl, prostě nešlo. Kdyby se jen trochu zamysleli, museli by aspoň zapochybovat. Na světě se přece nenajdou dva stromy, které by byly úplně identické. Na jednom stromě nenajdete dva naprosto stejné listy. V jednom listě nenajdete dvě úplně identické buňky. A tak můžete jít dál a dál. Proč by měly být stejné zrovna atomy? My to jenom nedovedeme rozlišit. Kdybychom se mohli podívat, jak atomy vypadají, tak tam najdeme rozdíly podobně jako mezi lidskými tvářemi. Jenomže my jsme k tomu slepí a hluchí a nemáme možnost k tomu přistoupit a změřit to, podívat se na atomy pořádně. A tak předpokládáme, že jsou identické. Tomu říkáte věda? Mě to vždycky strašně rozčilovalo.

Líčíte vědu jako něco, co se s reflexí spíš mívá...

L.H.: Mám dojem, že i ve vrcholné vědě nakonec vítězí myšlenka kritičnosti. Vědci bohužel nemají v ruce ty nejsprávnější kritické metody, protože jim chybí filosofie. Ovšem řada z nich, když už jsou staří, začne diletantsky filosofovat. Vědí, že ve fyzice už na nic nového nepřijdou, poněvadž „tvořivost“ prý trvá nejdéle do pětatřiceti let. Filosofoval Heisenberg, Weizsäcker, všichni ti velcí vědci. A je zajímavé to číst. Whitehead, můj oblíbený autor, přednášel do třiašedesáti let matematiku a fyziku na technické vysoké škole v Anglii. Potom se nechal pozvat do Ameriky, aby tam přednášel filosofii – pochopitelně svou –, a ještě neváhal dělat v přednášce fóry. Někdo mu řekl: „Vždyť ta vaše filosofie je strašně podobná Hegelovi.“ A Whitehead na to odpověděl: „To nevím, já jsem v životě nepřečetl jedinou stránku z Hegela. Vlastně promiňte – jednu stránku jsem četl.“ A vyličil, jak jel vlakem s kolegou, který si četl Hegela a něco mu z něj ukázal. „Tak tu jednu stránku jsem přečetl... skoro celou.“ Samozřejmě, že si to Whitehead vymyslel. A navíc, i kdyby to byla pravda, tak to neznamená, že Hegel na něj neměl vliv, protože myšlenky „nelétají“ jenom přes knížky. Ale ocenit Hegela, to může jenom člověk, který ho četl, nikoli ten, kdo o něm něco ví jen z druhé ruky, i kdyby ta druhá ruka byla sebelepší.

Jak vypadá správná filosofická kritičnost?

L.H.: Kritičnost filosofie spočívá v tom, že ničemu nevěnujete svou naprostou důvěru, a zejména ne sobě a svému myšlení. Proto také platí, že filosofování je jenom láska k moudrosti nebo láska k pravdě, a ne pravda sama. Ale ta láska k pravdě musí platit. Ve chvíli, kdy řeknete, že žádná pravda není, že pravda je jenom jedním druhem lži, stáváte se sofistou. Jediná cesta, jak se vyhnout nebezpečí, že vás někdo zblbne, je studovat filosofii, ale ne nekriticky. Můžete ji studovat i na teologické fakultě, můžete to odposlouchat třeba u Vopěnky na matfyzu, do filosofie vás může uvést kdokoli, ale nikdy mu nesmíte věřit na sto procent. Vždycky musíte vážit, co se u něho můžete naučit, i to, co vám se nezdá, a nechat si to dojít.

Mně byl například deset let nepříjemný Heidegger. Teprve pak jsem ho pojal do svého filosofického osvětí. Četl jsem ho jenom proto, abych věděl, jak formulovat své odmítnutí. Patočkovi to šlo silně na nervy, poněvadž viděl, že Heideggera pořádně neznám. Přečetl jsem několik řádek a už jsem byl proti. Ale neuškodilo mi to. Deset let – a potom jsem do něj začal trochu pronikat. Dodnes do něj pronikám. Samozřejmě, že ho kompletně neberu, ale nechal jsem si z něho něco dojít. A takhle to musíte dělat se všemi. Vždycky něco tu a tam si nechat dojít. Vy sami jste garanty toho, aby to nebylo jenom eklektické, abyste si nevybírali jenom rozinky – musíte to pořád dávat do pořádku ve své vlastní hlavě. A když máte štěstí, tak se setkáte s pěknými filosofy, kteří vás správně navedou. A když vás navede skutečný filosof, tak ho nejspíš dříve nebo později musíte opustit, pořád se k němu ale musíte vracet, když nevíte, jak dál. Kouknete se, co o určitém tématu píše, a už víte, kde udělal chybu. Trochu ho opravíte, ale může vám to pomoci. Pokud to neděláte tímto způsobem, pokud jste přívrženci jen určitého myšlení, tak jako jinde jsou přívrženci Sparty a Slavie, a držíte se ho zuby nehty, aniž byste věděli, čeho přesně se držíte, tak jste něčemu propadli a už jste ve vleku – třeba i nějakých podvodníků.

Jak vy sám se potýkáte s ohlupováním v téhle době?

L.H.: Tahle doba je strašně nezajímavá. Vám mladým se to možná jeví jinak, ale časem na to přijdete. Žijeme v době velmi úpadkové. Dám zase příklad z filosofie. Když někdo studuje antickou filosofii a setká se s Platónem a Aristotelem, tak najednou ví, co to znamená dělat filosofii. A teď se koukne, co z toho udělali Římané, a má tam Seneku a Cicerona. To je prostě úpadek. Ti Římané nebyli schopni se dostat na řeckou úroveň. Nemají ani jednoho velkého myslitele. Velký Řím měl vynikající politiky, státnické teoretiky, právníky. Římské právo je věc, ve které Římané něco udělali. Přitom ti lidé nebyli hloupí, ale na filosofii byli úplně nemožní. Čím to je?

Stejně i my žijeme v době Říma – a ještě navíc v době těsně před jeho pádem. Ta podobnost je nápadná. Řím klesl daleko dřív, než ho Germáni, notabene pořímsštění Germáni srovnali se zemí.

V čem všem se podobáme úpadkovému Římu?

L.H.: Každá paralela kulhá, a tak mi promiňte jisté zjednodušení. Řím žil z kolonií, které vykořisťoval. Mnoho kultury do nich nevnnesl, i když proti tomu, co tam bylo předtím, tak Řím vlastně ještě leccos vnášet mohl. Podobné je to dnes s námi. Evropa pořád ještě něco má. Jsou to tedy hlavně zbraně, ale i něco jiného by mohla do světa vnášet – jenže ve světě už to nechtějí. A jak vypadala společnost v Římě? Prostě už nikdo nic nedělal, jenom se vykrádaly kolonie. Posílali se do nich místodržitelé, kteří si samozřejmě vždycky něco ukradli z toho ukradeného (proto tam také byli), a něco pak přišlo i do Říma. V Římě vystrojovali všelijaké svátky, chodilo se do cirku, kde sváděli gladiátoři bitvy. Musel v nich být vždy někdo mrtvý, jinak to nikoho nebavilo. Dneska máte místo toho televizi, mrtví jsou jenom na obrázku. Jenže výsledek je ten, že lidé ztrácejí kontakt se skutečností. A pak je tu známá věc: Panem et circenses. Prostě a dobře, politik obstál, když předváděl hry a dával lidem jíst zadarmo, dělal hostiny a podobně. Až se bude u nás dávat při předvolebních shromážděních víc buřtů, budeme na stejné úrovni. A mezitím přijdou – dneska už ne Germáni, ale Číňané, přijdou Indové, přijde Latinská Amerika a naposledy přijdou i Afričané. V takové době žijeme.

Podílí se na našem dnešním úpadku demokracie?

L.H.: Nikdy nenaučíte kritickému myšlení všechny lidi. Vždy tady bude asi jedna třetina tzv. moronů. To rozlišili psychiatři. Najdete je v každé evropské společnosti. Pro demokracii jsou svým způsobem i důležití, rozhodují na náměstích, účastnili se při zvonění klíči v osmdesátém devátém a podobně. Jejich problém ale je, že si o sobě myslí, že můžou hlasovat o všem. Jenže to je problém celé demokracie. Pořád se zdůrazňuje svoboda, nikdo z politiků na sebe ale nevezme tu ošklivou povinnost vysvětlit, že jsou věci, o kterých se hlasovat nemůže, protože o nich musí rozhodovat lidé znalí. Jsou prostě věci, které se lidem k hlasování dát nemůžou. Otázka demokracie je otázka kompetence, nikoli otázka svobody ve smyslu dělat si, co chceme.

Hrozí nám dnes válka?

L.H.: Lidé nejsou schopni se poučit. Když chce někdo v nových zemích, jako třeba v Íránu, vybudovat jaderné elektrárny a produkovat tam obohacený

uran, tak mu to mají dosavadní jaderné mocnosti znemožnit. Jaderná technologie se šířit nesmí. Správně by měli jaderné zbraně všichni zlikvidovat. Jenomže pak už by nebyla kontrola. Těm zemím se to nesmí povolit, jinak bude válka. Stejně jako Hitlerovi se nemělo povolit, aby obsadil Alsasko-Lotrinsko. A Itálii se nemělo povolit, aby obsadila Habeš. Nemělo se povolit žádné jednání v Mnichově. Nemusela být světová válka. Bohužel máme politické zřízení, ve kterém se k jadernému kufříku může dostat každý trouba. To je ta nejhorší věc. Ale z toho, že si každý může vyrobit atomovou pumu, pak už nevede cesta ven. Musí se udělat něco, aby už to dál nešlo. Dnes můžete vyrobit atomovou pumu, kterou si odnesete v jedné ruce. Každý malý státeček si může pořídit něco takového. Momentálně je ovšem stále ještě nezbytný obohacený uran, a ten je pro malé státy zatím technicky komplikovaně dostupný.

Co v situaci, kdy celému světu podle vás hrozí katastrofa, má dělat filosof?

L.H.: Světové války způsobila neschopnost Evropy jednat náležitě. Hitler nemohl vyrůst bez podpory Francie, Anglie a dalších. Oni se totiž daleko víc než Hitlera báli Ruska. Dvacáté století je skandální historie. A teď máme ten marasmus před sebou, brodíme se v něm, a kdo z toho trošku vykoukne ven, tak už vidí: třetí světová válka je na obzoru. Co se dá dělat? Jenom bít na poplach. Nejde ale o to zastrášovat lidi. Tohle na ulici nemůžete nikomu říkat, poněvadž začnou jančit. Ale vám se to snad dá říci, i když s tím nebudete souhlasit. Mně běhá mráz po zádech z toho, co vás čeká a čeho já už se nedožiju – zaplaťpánbůh. Vypadá to špatně, s námi i se světem.